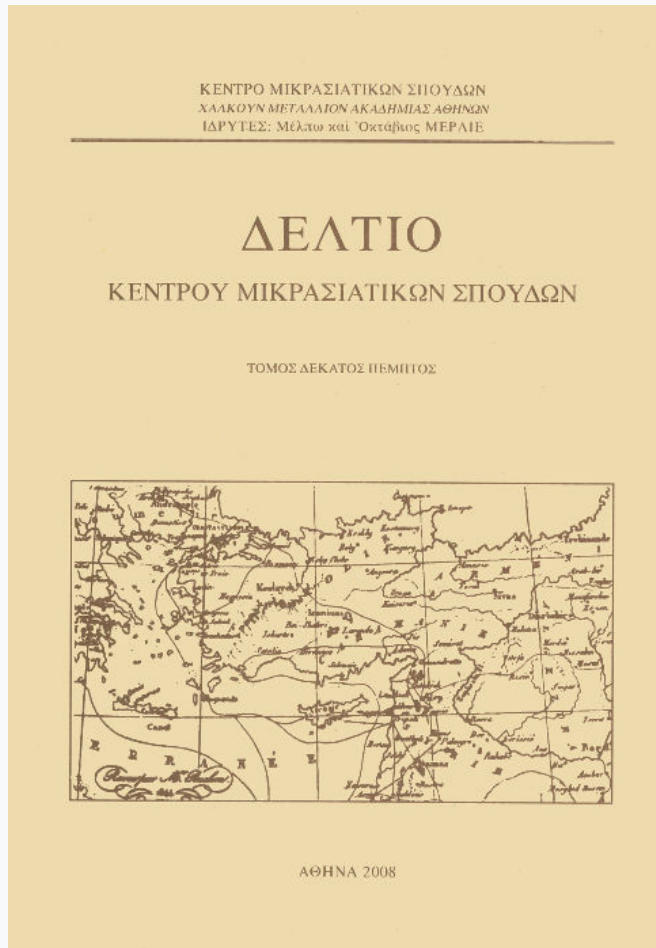

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 15 (2008)

Αθανάσιος Γ. Τσερνόγλου: (1927-2003) Η συμβολή του στη μελέτη των νησιών του Ελληνισμού

Γεώργιος Κ. Γιαγκάλης

doi: [10.12681/deltiokms.274](https://doi.org/10.12681/deltiokms.274)

Copyright © 2015, Γεώργιος Κ. Γιαγκάλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γιαγκάλης Γ. Κ. (2008). Αθανάσιος Γ. Τσερνόγλου: (1927-2003) Η συμβολή του στη μελέτη των νησιών του Ελληνισμού. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 15, 472–478. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.274>

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ. ΤΣΕΡΝΟΓΛΟΥ

(1927 - 2003)

Ἡ συμβολή του στη μελέτη τῶν νησιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ *

Μιά σεμνή μορφή τῶν ἐλληνικῶν Γραμμάτων ἔσβησε ἀθόρυβα τὸ φθινόπωρο τοῦ 2003 σὲ ἁρμονία μὲ τὴ σεμνότητα ποὺ τὴ διέκρινε σὲ ὅλη τὴ ζωὴ της. Πρόκειται γιὰ τὸν ἐρευνητὴ καὶ φιλόλογο Ἀθανάσιο Γ. Τσερνόγλου, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε στὶς 20 Ὀκτωβρίου 1927 στὴ Μυτιλήνη, ὅπου παρακολούθησε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα.

Ἀπὸ πατέρα Περγαμινὸς καὶ ἀπὸ μητέρα [Βασιλικὴ τὸ γένος Σωτ. Τερζῆ (1906-1981)] Κυθωνιάτης (Αἰβαλιώτης), μεγάλωσε σὲ ἓνα περιβάλλον ποὺ ἀπέπνευε τὸ ἄρωμα καὶ τὶς ἀναμνήσεις ἀπὸ τὶς Ἀλησμόνητες Πατρίδες, μὲ τὴ μελέτη τῶν ὁποίων ἔμελλε νὰ συνδέσει ἄρρηκτα τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ του. Ἀφοῦ σπούδασε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ὑπηρέτησε τὴ στρατιωτικὴ θητεία του στὶς διαβιβάσεις, διορίσθηκε τὸ 1953 στὸ λυκειακὸ τμήμα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης τῶν Πριγκιπωνήσων καὶ στὴ συνέχεια δίδαξε στὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση τῆς Ἑλλάδος (γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα – 1955 ἕως 1963 – καὶ στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του Μυτιλήνη) μέχρι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1980, ὅποτε ἀποχώρησε (μὲ αἴτησή του, ὅπως ἀναφέρει ὁ βιογράφος του, γνωστὸς μελετητὴς τῆς Λεσβιακῆς Γραμματείας Κώστας Γ. Μίσσιος), συνταξιοδοτηθεὶς πρόωρα γιὰ λόγους οἰκογενειακοῦς, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος, μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ γυμνασιάρχου.

Ὅπως σημειώνει ὁ Κ. Μίσσιος, ὁ Ἀθανάσιος Τσερνόγλου ἐμφανίσθηκε στὰ γράμματα τὸ 1943, ἀπὸ τὶς στίλβες τοῦ περιοδικοῦ *Λεσβιακὰ Γράμματα*, μὲ ἐργασία γιὰ τὸν ποιητὴ Ἀσημάκη Βεῖνόγλου. Ὅμως, ἀσχολήθηκε ἰδίως μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐκεῖ ἀμῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ τὸ ὄραμα τῆς ὁποίας καθημερινῶς μέχρι τοῦ θανάτου του ἐβίωνε. Διετέλεσε συνεργάτης τῆς Μέλπως Μερλιὲ στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τῆς *Θρησκευτικῆς καὶ*

---

* Ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ Περιοδικὸ Ἑλληνισμοῦ *ΑΕΡΟΠΟΣ*, τεῦχος Σεπτ.-Ὀκτ. 2006, σσ. 18-21.

Ἡθικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, καθὼς καὶ τῆς Μικρασιατικῆς Ἠχοῦς, καὶ ὑπῆρξε ἐπίτιμος Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου τῶν Περιγαμητῶν Ὁ Ἄτταλος, στὸν ὁποῖο χρημάτισε ἐπὶ πολλὰ ἔτη Γενικὸς Γραμματεὺς.

Ἐρευνητὴς εὐρισμαθῆς, λεπτολόγος, συγκροτημένος καὶ μὲ λόγῳ μεστό, ἀστείρευτη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀλλὰ καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Λέσβου, ἔγραψε πολλὰ συνοπτικὰς μονογραφίαις γιὰ διάφορα συναφῆ θέματα, σὲ ἀρκετὰ ἔντυπα, πλεῖστες τῶν ὁποίων κυκλοφόρησαν καὶ σὲ ἀνάτυπα. Τὸ διάσπαρτο αὐτὸ ἔργο του δὲν ἔχει μέχρι σήμερα συγκεντρωθεῖ.

Μεταξὺ τῶν δημοσιευμάτων του μνημονεύονται ἑνδεικτικῶς :

– Βενιαμὴν Α΄ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1936-1946). Σελίδες ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὁμογενείας Κωνσταντινουπόλεως (1966).

– Ὁ Γεώργιος Σακκάρης καὶ τὸ ἔργο του (1982).

– Τὰ ἐξήντα χρόνια τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς. Ὁ Ἀμασειᾶς Γερμανὸς Καραβαγγέλης καὶ τὰ ἀπομνημονεύματά του (1983) (ὁ μακαριστὸς Γερμανὸς ἦταν γεννημένος στὴ Μυτιλήνη καὶ ἀναθρομμένος στὸ Ἄδραμύτιο).

– Ὑπόμνημα γιὰ τὴν παιδεία στὴ Λέσβο καὶ στὴν Αἰολίδα κατὰ τοὺς νέους χρόνους (1986).

Ἄρκετὲς ἀπὸ τὶς ἐργασίαις τοῦ Ἀθανασίου Τσερνόγλου ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Κώστα Μίσσιο στὰ Λεσβιακὰ, στὸν ἐπετειακὸ τόμο γιὰ τὰ πενήντα-χρονα τῆς Ἐταιρείας Λεσβιακῶν Μελετῶν μὲ τίτλο «Βιβλιογραφικὰ τῶν Λεσβίων συνεργατῶν τῶν τόμων Α΄-ΙΗ΄ (1953-2000) τοῦ περιοδικοῦ συγγράμματος “Λεσβιακὰ” καὶ τῶν παραρτημάτων του» (Μυτιλήνη 2001, σσ. 171-172), ὅπου καὶ τὸ προσωποσχέδιό του ἀπὸ τὴ Μάρω Κ. Μίσσιου.

Πολλὰ ἀπὸ τὶς δημοσιεύσεις τοῦ Ἀθαν. Τσερνόγλου ἀφοροῦν σὲ νησιὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐγγὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἢ σὲ πρόσωπα καταγόμενα ἀπὸ αὐτά. Στὴ συνέχεια ἐπιχειρεῖται μίᾳ καταγραφῇ τῶν ἐργασιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, οἱ ὁποῖαι κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπισθοῦν καὶ ἀναδεικνύουν τὴ νησιολογικὴ μόνον πτυχὴ τοῦ γραπτοῦ μόχθου τοῦ Λέσβιου αὐτοῦ λογιῶ :

1) Ἐθνικὸν Λαϊκὸν Μουσεῖον Λέσβου (1962).

2) «Ἀμβρόσιος. Ὁ Πλειανθίδης. Ἐθνομάρτυς Μητροπολίτης Μοσχονησιῶν» (στὴ Ἱστορικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 1963). Ἐκτενὲς (ὀλοσέλιδο) βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν γεννημένο στὴ Σμύρνη καὶ Τήνιο τὴν καταγωγῇ, πρῶτον βοηθὸ ἐπίσκοπο Σμύρνης καὶ ἔν συνεχείᾳ ἐθνοῖεραμάρτυρα, Μητροπολίτη Μοσχονησιῶν (1872-1922).

3) «Εὐθύμιος. Ὁ Ἀγριτέλλης. Ἐθνομάρτυς Ἐπίσκοπος Ζήλων Ἀμασειᾶς (1912-1921)» (στὴ Ἱστορικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, 1964).

Ἐκτενὲς βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Λέσβιο ἐθνοῖερομάρτυρα Ἐπίσκοπο Ζήλων.

4) «Εὐστρατίου Ἰωάννης. Ἐθνομάρτυς ἀρχιμανδριτῆς, καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης» (στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, 1964). Συνοπτικὴ βιογραφία τοῦ διακεκομμένου Μοσχονησίου, καθηγητοῦ, μεταξύ ἄλλων, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας στὴ Χάλκη τῶν Πριγκηptonήσιον (1860 ; - 1922).

5) «Ἰάκωβος. Ὁ Νικολάου. Μητροπολίτης Μυτιλήνης 1925-1958» (στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, 1965). Ἐκτενὲς (ὀλοσέλιδο) βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν ἐπιφανῆ Μητροπολίτη Δυρραχίου – καὶ διατελέσαντα ἀντιπρόεδρο τῆς Ἀλβανικῆς Γερουσίας – καὶ κατόπιν Μυτιλήνης Ἰάκωβο τὸν Α΄, τὸν Μοσχονήσιο (1878-1958), ποῦ συμπλήρωσε 50 ἔτη ἀρχιερατείας.

6) «Ἰάκωβος. Ὁ Κλεόμβροτος. Μητροπολίτης Μυτιλήνης ἀπὸ τοῦ 1958» (στὴ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, 1965). Ἐκτενὲς βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Μητροπολίτη Μυτιλήνης Ἰάκωβο τὸν Β΄.

7) «Λεσβιακὰ πένθη. Κώστας Κοντός» (στὰ *Λεσβιακὰ*, τόμος ΣΤ΄, 1973). Ἐκτενὲς ἀναφορὰ στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ γνωστοῦ Λέσβιου ἐκπαιδευτικοῦ καὶ λογοτέχνου.

8) «Οἱ ἐνοριακοὶ ναοὶ καὶ τὰ μοναστήρια Κυθωνιῶν καὶ Μοσχονησιῶν» (στὸν *Κυθωνιάτικο Ἀστέρα*, τεῦχος Ἀπρ.-Ἰουν. 1988, καὶ σὲ φωτοανάτυπο). Ἐξετάζονται συνοπτικῶς οἱ πέντε ἐνοριακῆς ἐκκλησίαι τῆς Μοσχονήσου, τὰ ἑπτὰ ἀνδρικὰ καὶ τὸ ἓνα γυναικεῖο μοναστήρι τοῦ πολυνησίου τῶν Μοσχονησιῶν καὶ ὁ κοιμητηριακὸς ναὸς τῆς Μοσχονήσου εὐλόγως ἀφιερωμένος στὸν Ἅγιο Νικόλαο.

9) *Συμπληρωματικὸς κατάλογος χειρογράφων τῆς παλαιᾶς γυμνασιακῆς Βιβλιοθήκης Μυτιλήνης νῦν τοῦ Α΄ Λυκείου Μυτιλήνης* (1991).

10) «Βάσος Δ. Καπάνταης 1924-1990» (στὸ περιοδικὸ *Τὰ Καλλονιάτικα*, τεῦχος 57, Ἰαν.- Φεβρ. 1991).

11) *Τὸ Χριστιανοχώρι τῆς Περγάμου. Ἀποικία τῆς Φίλιας Λέσβου εἰς τὴν Αἰολίδα Μικρᾶς Ἀσίας* (1992).

12) «Συνεστίαση τῆς τάξης τοῦ Μίλη» (στὰ *Αἰολικὰ Νέα*, 8/8/1992). Πρόκειται γιὰ τὸν γεννημένο στὴ Σμύρνη ἀλλὰ θεωρούμενο Λέσβιο φιλόλογο, σκιτσογράφο, ζωγράφο καὶ συγγραφέα Μίλη Παρασκευαῖδη (1911-1999).

13) *Ἀωνίμου. Ὁ γάμος τῆς σκλάβας. Λεσβιακὸ λαϊκὸ στιχοῦργημα τοῦ Δώδεκα*, ἐκδιδόμενο μὲ σημειώσεις καὶ σχόλια (1993).

14) «Σχέσεις Ἰμβρου καὶ Τενέδου μὲ τὴ Λέσβο καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία»

(δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ίμβρος*, τοῦ Συλλόγου Ἰμβριῶν Ἀθηνῶν, τεύχος Ἰαν.-Φεβρ. 1994 καὶ κυκλοφόρησαν, σὲ νέα μορφή, καὶ 150 ἀνάτυπα τὸν Μάιο τοῦ 1994).

15) «Οἱ τελευταῖοι τῶν Σμυρναίων. Μίλτης Παρασκευαΐδης. Σμύρνης γέννημα καὶ ἀνάθρεμμα, Λέσβου ἀνάστημα» (στὴ *Μικρασιατικὴ Ἠχώ*, φύλλο 332, Ἰαν.- Φεβρ. 1998).

16) «Εὐστράτιος Ἰω. Δράκος ὁ Μοσχονήσιος, Ἑλληνοδιδάσκαλος καὶ ἱστορικός συγγραφέας» (στὸ *Λεσβιακὸ Ἡμερολόγιο 2002* τοῦ Ἀριστ. Κοντζαμάνη)¹.

1. Τῆς μελέτης αὐτῆς ὁ γράφων ἔλαβε γνώση μόλις τὸν Ἰούλιο τοῦ 2005, δηλαδή μετὰ τριετία καὶ πλέον ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεώς της καὶ ἐνῶ εἶχε ἤδη ἐπέλθει ὁ θάνατος τοῦ συντάκτου της, χάρις στὴν εὐγενῆ σκέψη τοῦ Κ. Μίσσιου, στὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ τὴ λεπτότητα τῆς χειρονομίας του. Στὴν ἐργασία αὐτὴ ὁ Ἀθαν. Τσερνόγλου, μὲ ἀφορμὴ τὴ μονογραφία τοῦ γράφοντος *Μνήμη Μοσχονησίων. Τὰ Μοσχονήσια μὲ ἀριθμοὺς καὶ ἡ συμβολὴ τους στὸ διαχρονικὸ Ἑλληνισμὸ* (2002), ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμία τῆς γνωστοποιήσεως τῆς ἐπιφανείας τῶν νησιῶν τοῦ ἐν λόγῳ πολυνησου, τὰ ὁποῖα μέχρι τὸ 1922 κατοικοῦντο μόνον ἀπὸ Ἑλληνες. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ σχετικὴ ἔρευνα – ἡ ὁποία ἔχει ἐπεκταθεῖ, κατὰ διαβεβαίωση τουρκομαθῶν φίλων, καὶ σὲ τουρκικὲς πηγές – δὲν εἶχε ἀποδώσει ἀποτελέσματα μέχρι τῆς δημοσίευσής της ὡς ἄνω μονογραφίας. Πρὸς ἐκπλήρωση μεταθανάτιως τῆς ἐπιθυμίας του, παρατίθεται στὴ συνέχεια ἡ ἐπιφάνεια τῶν σημαντικότερων ἐξ αὐτῶν:

Μοσχόνησος	24,75 τ.γλμ.				
Πύργος	3,15 τ.γλμ.	γιὰ σύγκριση	Παῖσοι	25 τ.γλμ.	Πόρος 23 τ.γλμ.
Γυμνὸ	2,48 τ.γλμ.	»	Μαθράει	3 τ.γλμ.	Δῆλος 3,4 τ.γλμ.
Ψαριανὸ	0,45 τ.γλμ.	»	Παλ. Τρίερι	2 τ.γλμ.	Σταμφάνι
Ἐλεος	0,68 τ.γλμ.	»			Στροφάδων 2,5 τ.γλμ.
Πέρα Μόσχος ἢ		»	Μάραθος Ἀρκῶν	0,35 τ.γλμ.	
Μοσχόπουλο	1,13 τ.γλμ.	»	Ἄλατῆς		
Ληγιά ἢ Λειά	0,68 τ.γλμ.	»	Μαγνησίας	0,55 τ.γλμ.	

Ἐπισημαίνεται ἐξ ἄλλου ὅτι ἡ νησίς Νησοπούλα, τὴν ὁποία ὁ Ἀθαν. Τσερνόγλου ἀναφέρει στὸ ἴδιο κείμενό του (μὲ ναῖσκο ἐπ’ αὐτῆς στὸν ὁποῖο ἐτάφη τὸ σῶμα μὲ τὸ κεφάλι τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Χιοπολίτου, μετὰ τὸ μαρτύριό του στὶς Κυθωνίες τὸν Νοέμβριο τοῦ 1807) καὶ ἐντάσσει στὸ σύμπλεγμα τῶν Μοσχονησίων, δὲν περιελήφθη ἀπὸ τὸν γράφοντα στὸ πολύνησο αὐτό, διότι κεῖται μακριὰ ἀπὸ τὰ Μοσχονήσια καὶ ἐγγύτατα τῆς μικρασιατικῆς ἁκτῆς, ὅπως ἄλλωστε σημειώνει καὶ ὁ Ἀθαν. Τσερνόγλου «... εὐρίσκεται κοντὰ στὴν ἀνατολικὴ ἁκτὴ τῆς χερσονήσου τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, στὴ βόρεια ἄκρῃ τῆς ὁποίας, κάτω ἀπὸ πελώριο ἐπιβλητικὸ βράχο, ὑπάρχουν σήμερα τὰ εἶρηττα τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, πατρογονικοῦ τῆς Ἀιβαλιώτικης οἰκογένειας Κόντογλου». Στὴν πραγματικότητα ἡ Νησοπούλα, ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἀθαν. Τσερνόγλου, ἀναῦεται ἐντὸς εὐρέως κόλλου ποῦ σχηματί-

Ἀπὸ τὸν ἀνωτέρω κατάλογο, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐνδεικτικὸς καὶ ὄχι ἐξαντλητικὸς, προκύπτει ὅτι ὁ Λέσβιος ἐρευνητὴς ἐνδιέτριψε κυρίως, ὡς πρὸς τὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο ποὺ ἐξετάζουμε, στίς σχέσεις νήσων τοῦ Αἰγαίου μεταξύ τους καὶ μὲ τὴν ἐγγὺς Μικρὰ Ἀσία (θέμα γιὰ τὸ ὅποιο, τότε, ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία ἦταν πολὺ περιορισμένη), μὲ τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς καὶ τὶς μονῆς τῶν Μοσχονήσιων, μὲ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῶν νήσων, ἀλλὰ καὶ μὲ θέματα τῆς ἰδιαίτερης πατρίδος του, τῆς Λέσβου.

Μικρὸ δείγμα τῆς εὐρυμαθείας καὶ τῶν πνευματικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ὅτι τὸ μείζον τμήμα τῆς ἐργασίας του γιὰ τὶς σχέσεις τῆς Ἴμβρου καὶ τῆς Τενέδου μὲ τὴ Λέσβο καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία (πυκνὸ κείμενο 25 σελίδων) ἔγραψε, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ (βλ. σ. 19), ἀπὸ μνήμης καὶ τοῦτο σὲ ἡλικία 67 ἐτῶν περίπου.

Ἐπῆρξε πράγματι μία ἀνεπανάληπτη τράπεζα δεδομένων (data bank) γιὰ τὶς Ἀλησμόνητες Πατρίδες, τῆς ὁποίας προθύμως διέθετε τὸ ὑλικὸ σὲ ὅσους προσέτρεχαν στὸν φωτισμὸ του. Ὅρθως ὁ Κ. Μίσσιος – κορυφαῖος μελετητὴς τῆς Λεσβιακῆς Γραμματείας – στὴν ἀνωτέρω μνημονευμένη βιβλιογραφικὴ ἐργασία του σημειώνει: «Ἀζένωτη πηγὴ καὶ τῆς μικρότερης λεπτομέρειας συντρέχει τοὺς ἐρευνητές, πλὴν δὲν παρουσιάζει ὁ ἴδιος τὸ πλοῦσιο ὑλικὸ του», μολοντί ἡ διατύπωση τῆς δευτέρας προτάσεως δύναται νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐνδεχομένως τὸν ἀδικεῖ, λαμβανομένων ὑπὸψη τῆς ιδιοσυγκρασίας του, τῆς ταπεινοφροσύνης του ἀλλὰ καὶ τῶν σοβαρῶν προβλημάτων ὑγείας ποὺ ἀντιμετώπιζε, ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐνωση Σμυρναίων στὴν ἀναγγελία τοῦ θανάτου του (βλ. *Μικρασιατικὴ Ἠχώ*, φύλλο 366, Σεπτ.-Ὀκτ. 2003) δικαίως ἐπισημαίνει, μεταξύ ἄλλων: «Ἄνθρωπος μὲ ἦθος καὶ μόρφωση, ἀνιδιοτελὴς καὶ ἀπλὸς πρόσφερε μὲ τὸν μεστὸ καὶ γλαφυρὸ του λόγο ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στὰ αἰολικὰ γράμματα καὶ στίς μικρασιατικὲς σπουδές, χωρὶς ποτὲ νὰ ζητήσει οὔτε τὴν ἐλάχιστη ἀνταμοιβὴ γιὰ τοὺς κόπους του».

Ὁ γράφων εὐτύχησε νὰ ἔχει μακροχρόνια γνωριμία μαζί του καὶ νὰ διαπιστώσει, κατ' ἐπανάληψη, τὸ πάθος του γιὰ τὴν ἀκριβολογία καὶ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπὸ διαφόρους γραφομένων [π.χ. ὑποστήριξε (καὶ ὀρθῶς) ὅτι ὁ φονευθεὶς κατὰ τὴν – ἄγνωστη στοὺς πολλοὺς καὶ βραχύβια – ἐπανάσταση τῆς Μοσχονήσου τὸ 1915 Τοῦρκος ἦταν τελώνης καὶ ὄχι ἱεροδικαστής, (ἄλλωστε αὐτὸς δὲν εἶχε λόγο ὑπάρξεως ἐκεῖ, ἀφοῦ στὰ Μοσχονήσια δὲν

ζεταὶ στίς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τῆς ἐν λόγω χερσονήσου καὶ ἀποτελεῖ ἐξάρτημα αὐτῆς, κεῖται δὲ μακρὰν τοῦ συμπλέγματος τῶν Μοσχονήσιων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ γεωφυσικὰ δεδομένα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Κυθωνιῶν-Μοσχονήσιων.

ὑπῆρχαν Τοῦρκοι, πλὴν τοῦ ἁγᾶ, τοῦ καδῆ καὶ ὀλίγων χωροφυλάκων μὲ τίς οἰκογένειές τους. Τὸ πρῶτο τζαμί κτίσθηκε στὴ Μοσχόνησο, ὅπως μοῦ ἐλέχθη ἀπὸ τὸν Ἄθαν. Τσερνόγλου, τὸ 1971), ὅπως γράφει ἔγκυρος κατὰ τὰ ἄλλα ἱστορικός, ἢ ὅτι ὁ Μητροπολίτης Κρήνης Θεόκλητος (†1918) ἦταν Μοσχονήσιος καὶ ὄχι ἀπὸ τίς Κυδωνίες, ὅπως εἶχε ὑποστηριχθεῖ ἀπὸ ἄλλον συγγραφέα].

Ἡ εὐρυμάθειά του συνωδεύετο ἀπὸ μία καταπληκτικὴ μνήμη μέχρι τέλους. Ἀπεχθάνετο τὰ προχειρῶς ἄνευ βασάνου γραφόμενα καὶ ἦταν αὐστηρὸς ἀλλὰ δίκαιος κριτὴς. Ἄνθρωπος ἰδιόρρυθμος καὶ ἀπέριττος, ζοῦσε συντροφιά μὲ τὰ βιβλία του καὶ τὸ ἀρχαϊκὸ ὑλικό του, θεατὴς τῆς καταναλωτικῆς κοινωνίας, πραγματικὸς ἄσκητῆς τῶν πόλεων. Συνειδητὸς Χριστιανός, τὴν ἀκλόνητο προσήλωσή του στὴν ὀρθοδοξία ἐπιβεβαίωσε, κατὰ πληροφορίες, καὶ μὲ τὴ διαθήκη του.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητὴς του στὴ Χάλκη, ἀπένευε τὸ 2001 τὸ ὄφρικιον τοῦ Ἄρχοντος Προστάτου τῶν Γραμμάτων τῆς Μητρὸς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας στὸν διδάσκαλό του λέγων μὲ συγκίνηση καὶ ἐπιγραμματικῶς: «Ὁ εὐγνώμων μαθητὴς πάντοτε ἀναμιμνήσκειται τῶν καλῶν διδασκάλων του».

Ἐλπίζεται ὅτι τὸ ἀρχεῖο καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ ἐπιφανοῦς μελετητοῦ, ποὺ δωρήθηκαν, κατὰ πληροφορίες μας, μὲ τὴ διαθήκη του στὸ Ε.Λ.Ι.Α., θὰ ἀξιολογηθοῦν κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο. Θὰ εἶναι τὸ ὑστατο μνημόσυνο του καὶ ἡ τελευταία ὑπηρεσία στὴν ἐπιστήμη καὶ στὸν μείζονα Ἑλληνισμό.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἱ. Μητρόπολη Μυτιλήνης (μὲ τὴν ὁποία διατηροῦσε δεσμοὺς μέχρι τέλους καὶ τὴν ὁποία κατέστησε μερικῶς κληρονόμο του) θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἐξετάσει τὴ δυνατότητα ἐκτυπώσεως, σὲ ξεχωριστὸ τόμο, ὄλων γενικῶς τῶν ἐργασιῶν του ποὺ εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπισθοῦν, στὸ πλαίσιο τῆς κυκλοφορίας τῆς περιοδικῆς ἐκδόσεώς της, εἴτε σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἑταιρεία Λεσβιακῶν Μελετῶν.

Παράρτημα

Σημειώνεται ὅτι μία ἀπὸ τίς τελευταῖες ἐργασίες τοῦ Ἄθαν. Τσερνόγλου ἀναφέρεται στὸν περίφημο προσκυνηματικὸ ναὸ (κτίσθηκε τὸ 1818) – βλ. συνοπτικῶς περὶ αὐτοῦ στὴν ἐφημερίδα *Μικρασιατικὴ Ἠχώ*, φύλλα 361, Νοέμ.-Δεκ. 2002 καὶ 362, Ἰαν.-Φεβ. 2003 – τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρομακολυτρίας στὸ Χορόσκιό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (3 χλμ. περίπου δυτικῶς τοῦ ἄκρου τῆς πόλεως τῆς Μαγνησίας), γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ διασωθέντα στοιχεῖα εἶναι περιορισμένα καὶ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἐκεῖ προσκυνημὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέχρι τὴν καταστροφὴ τοῦ 1922 (τότε καὶ

αὐτὸς κατεστράφη, ἐνῶ τὸ πανύψηλο κωδωνοστάσιό του ἀνατινάχθηκε μὲ δυναμίτιδα). Ὁ ναὸς πανηγύριζε τρεῖς φορές τὸ ἔτος μὲ τὴν προσέλευση πλήθους προσκυνητῶν, ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχή τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὰ νησιά. Τὸ Προσκύνημα συχνάζετο καὶ ἀπὸ μουσουλμάνους, οἱ ὁποῖοι προσέφεραν καὶ αὐτοὶ ἀναθήματα. Ὁ πατέρας τοῦ Ἄθαν. Τσερνόγλου πήγαινε πεζῇ ἀπὸ τὴν Πέργαμο στὸ Προσκύνημα. Ὁ Ἄθαν. Τσερνόγλου συνέταξε τὴν 20ῆ Ἰανουαρίου 2000, μὲ τὴν ἐπίμονη προτροπὴ τοῦ γράφοντος, ἓνα πεντασέλιδο πυκνογραμμμένο ὑπόμνημα γιὰ τὸν ναὸ τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας στὸ Χορόσκιοϊ, τὸ ὁποῖο ἀπέστειλε στὴν Ἡγουμένη τῆς Ἱ. Μονῆς Ἁγίας Ἀναστασίας Φαρμακολυτρίας στὴ Χλόη τῆς Αἰγίνης, προκειμένου νὰ παραμείνει ἐκεῖ ὡς μαρτυρία ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἀξιοποιηθεῖ σὲ προσεχὴ ἔκδοση τῆς Ἱ. Μονῆς.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΙΑΓΚΑΚΗΣ